

RỐI CHUỘC ĐI VỀ ĐÂU?

TS. HOÀNG MINH TUÔNG*

TÓM TẮT

Rối Chuộc, một loại rối cạn đặc sắc của Thanh Hóa, trong quá khứ đã từng nổi tiếng gần xa, có các tích trò gắn với đại anh hùng dân tộc Lê Lợi, và một số nhân vật lịch sử và nhiều tích gắn với cuộc sống. Rối Chuộc chỉ diễn hình (như kịch câm) không có lời. Nguyên liệu làm rối bằng đất thó trắng, giấy và cốt tre đan. Rối Chuộc với tính nguyên sơ, nặng nề đã như thể hiện về tính lâu đời của nó.

Từ khóa: rối; hình tượng nghệ thuật; tích truyện; kéo dây; giật cốt.

ABSTRACT

Chuoc puppet - a puppet character of Thanh Hoa province - was known in the past, with the show tied to the national hero - Le Loi, and a number of historical figures associated with life. Chuoc puppet takes image form (as mime) no words. Puppets are made with white clay, paper and bamboo core. Chuoc puppet is tangled with pristine and heavy as shown about its oldest.

Key words: Puppet; Art symbol; Story content; String pulling; Core pulling.

Xứ Thanh, một miền đất lưu giữ nhiều giá trị văn hóa đặc sắc của dân tộc. Nếu như đồng bằng Bắc Bộ là cái nôi của các loại hình múa rối, thì xứ Thanh - điểm cuối Bắc Bộ, điểm đầu của Bắc Trung Bộ cũng xuất hiện một số loại hình nghệ thuật rối không kém phần đặc sắc và thiên về rối cạn chứ không phổ biến là rối nước. Trong trí nhớ của những bậc cao niên và trung niên, múa rối xứ Thanh một thời từng vang bóng. Trong dân gian vẫn còn nhắc nhớ:

Trò Chiềng, vật Bộc, rối Si

Cơm đắp kẻ Lở, cơm thi kẻ Lào...

Đặc biệt, với nghệ thuật rối cạn, xứ Thanh đã từng nổi tiếng với "pháo Ngò, trò Chuộc".

Làng Chuộc là tên Nôm của làng Ngọc Trục, xã Thiệu Tiến, huyện Thiệu Hóa, nằm bên dòng sông Chu xanh trong, là quê hương của trò rối cạn làm mê đắm lòng người. Qua tích trò mà các nghệ nhân diễn xuất bằng hình tượng rối, được coi như một bài học về lịch sử, truyền thống quê hương, thói hớn và nhân lên sức mạnh cho các thế hệ người Thiệu Hóa nói riêng, người xứ Thanh nói chung bền lòng, hợp sức đuổi giặc ngoại xâm, dựng xây và phục hưng đất nước, làm giàu đẹp quê hương.

Cách đây nhiều thế kỷ, làng cổ Ngọc Trục đã từng sản sinh và thực hành loại hình nghệ thuật độc đáo: rối cạn - loại hình múa rối này tương

truyền có từ thời hậu Lê, những con rối to lớn, cử động như thật, chúng được cất giữ trong buồng tối và được đem đốt ngay sau khi diễn xong. Rối làng Chuộc có nhiều tích truyện hướng về cội nguồn, tri ân công đức tiền nhân, đáp ứng và thoả mãn nhu cầu tâm linh cũng như đời sống tinh thần của người dân trong những ngày hội làng, hội vùng vào những lúc nông nhàn.

Sau với rối cạn và rối nước ở các địa phương khác, con rối làng Chuộc được đan bằng chất liệu tre nứa và đan từng bộ phận riêng biệt, sau đó mới dùng cốt gỗ liên kết các bộ phận lại với nhau. Khi đan, nghệ nhân chỉ tập trung vào phần thân trên, cho dù đó là người hay vật, là thánh hay dân thường. Nếu đan một chú Tiểu, các nghệ nhân đan phần đầu, thân, hai tay và đắp mặt nạ giấy. Mặt nạ này được làm khuôn bằng đất thó trắng, một loại đất rất dẻo hay được dùng làm gốm, sau đó bọc giấy rồi điểm nhãn bằng bút vẽ. Các bộ phận của rối sẽ được kết nối lại hoàn chỉnh bởi một loạt cốt, giúp rối cử động dễ dàng theo sự chỉ huy của người giật. Sau khi hoàn chỉnh phần đan, các nghệ nhân mặc quần áo ra bên ngoài hình đan, khiến cho rối giống với người thật.

Xưa kia, lễ hội làng Chuộc được tổ chức trong 3 ngày vào mùa xuân, chính hội là ngày 13 tháng Giêng. Theo lệ cổ, sau khi rước kiệu quanh làng, dâng cúng lễ vật tế lễ Thành hoàng là Cao Sơn - được cho là vị tướng giúp Lê Lợi đuổi giặc Minh xâm lược. Sau khi yên vị, các con trò vào bãi yết Thành

* Ban Tuyên giáo Tỉnh ủy Thanh Hóa

hoàng, xin phép được mở trò, mời Thành hoàng chứng giám và tiến hành biểu diễn tại sân đình.

Xưa, làng Chuộc có ba giáp là giáp Ngò, giáp Chuộc, giáp Thông, mỗi dịp diễn trò các giáp phải chuẩn bị trước hàng năm, mỗi giáp đảm nhiệm diễn một tích trò mới. Giáp Ngò đảm nhiệm trò “Lê Lợi đi cày”, giáp Chuộc đảm nhiệm trò “Lê Lợi đánh Liễu Thăng”, giáp Thông đảm nhiệm trò “Lê Lợi dạo trên hồ Hoàn Kiếm”. Các trò diễn trên của ba giáp đều khai thác từ những nhân vật và sự kiện có thật trong cuộc khởi nghĩa Lam Sơn của chủ tướng Lê Lợi. Ngoài những tích liên quan đến Lê Lợi, các giáp còn có thêm các trò khác như: Nguyễn Trãi cải trang làm gái đầu quân cuộc khởi nghĩa Lam Sơn, Hằng Nga cuối trăng, Phụng nghi đình, Đào viên kết nghĩa, Lão nông đi cày, mèo đuổi chuột, ... Ở đoạn Lê Lợi đánh giặc trong trò múa rối Lam Sơn khởi nghĩa, dân trong vùng vẫn thường gọi là trò Đấu Mã. Trên sân khấu rối là Lê Lợi và Liễu Thăng, hai bên xưng danh rồi hỏi đáp, thách thức rồi xông vào giáp chiến. Liễu Thăng bị chém đứt đầu, Lê Lợi thắng trận...

Rối Chuộc có điều rất khác so với rối các vùng là trong khi diễn, rối làng Chuộc đều không có lời. Tích diễn đến đâu, tự bà con vừa xem, vừa đoán nội dung đến đó. Điều đó được giải thích thật đơn giản là: trước khi xem, người xem đã được nghe kể nôm về các nhân vật và hành động của rối nên việc hiểu vở diễn không khó khăn gì. Người xem vừa nhớ tích truyện, vừa suy diễn theo trí tưởng tượng của mình khiến cho vở rối càng thêm sinh động. Nghệ nhân làng Chuộc trong khi biểu diễn không chỉ giật rối, mà còn phải hòa tâm trí cùng con rối theo những tích truyện và nhân vật do các con rối thể hiện. Trong không gian thiêng của hội làng, có Thành hoàng chứng giám, muôn cặp mắt đều hướng vào các “nhân vật” rối do các nghệ nhân điều khiển, người xem chỉ nghe thấy tiếng cử động phát ra từ tiếng kéo kẹt của giàn giáo, của dây giật trò thông qua cách cảm, cách hiểu cùng sự rung động và nhịp đập con tim khiến khán giả tràn đầy cảm xúc, chứ không cần âm nhạc và lời thoại như trong các loại hình múa rối khác. Cũng vì vậy mà sức hấp dẫn của rối làng Chuộc không chỉ dừng lại trong phạm vi làng xã mà còn lan toả, sức tiếng gần xa trong và ngoài tỉnh, được nhiều người khen ngợi.

Trọng lượng của rối nước đã được nước nâng đỡ, nên không mất nhiều sức. Nhưng với rối cạn thì nghệ nhân hoàn toàn phải dựa vào sức lực của mình, nên nhiều lúc kéo dây, giật cốt... vất vả, toát cả mồ hôi. Có những con rối lớn như ngựa, hổ, hay

trâu... thì một người không thể điều khiển nổi, mà ít nhất phải có hai/ba người nữa hỗ trợ. Để tạo nên hành động của rối là cả một nghệ thuật, bởi rối Chuộc to và đồ sộ nhưng lại rất mong manh, vì bởi đan bằng nan tạm bợ và không dễ điều khiển như rối gỗ, điều đó đòi hỏi các nghệ nhân không chỉ dựa vào kinh nghiệm mà phải tìm tòi và không ngừng sáng tạo, xử lý tinh tế trong từng cú giật để con rối sinh động, tạo nên động tác cuốn hút người xem.

Trò Chuộc có từ thời hậu Lê, đã tồn tại gần 500 năm với biết bao gắn bó với các thế hệ người làng Chuộc, đời nối đời các nghệ nhân đã thổi hồn cho rối. Rối Chuộc cũng giống như thân phận của cuộc đời, có thời xuân sắc và cũng có lúc nhạt phai. Những năm đầu của thế kỉ XX, làng vẫn thường xuyên tổ chức “giật trò” trong mỗi dịp mùa xuân mở hội làng. Năm 1952, Ủy ban hành chính xã Thành Công tổ chức diễn trò Chuộc chào mừng tháng Hữu nghị Việt - Trung - Xô, sau lần biểu diễn cuối cùng đó, đến hôm nay trò Chuộc coi như ngừng hẳn.

Trong những năm tiêu thổ kháng chiến chống thực dân Pháp, đình làng Chuộc bị phá bỏ, đất đến xưa giờ là ao nuôi cá, còn hai con voi đá được dân vớt lên cho ngựa ngay lối vào làng. Do đình không còn, nhưng dân làng mong được phát hưng lễ hội truyền thống nên các nghệ nhân đành chuyển địa điểm diễn rối ở ngoài bãi Hộ, bên bờ sông Chu, cách đình làng Chuộc hơn 1km về hướng Bắc. Thời gian qua đi phủ lên cảnh vật và lòng người một lớp bụi lãng quên, trò Chuộc cũng không nằm ngoài hiện tượng đó. Lâu dần người làng Chuộc và các nghệ nhân cũng quên luôn ngôi đình nơi tế lễ Thành hoàng, không gian thiêng và môi trường diễn xướng các tích trò của rối Chuộc. Mỗi khi có ai đó nói đến trò diễn, người làng Chuộc lại ngược đôi mắt buồn nhìn vào xa xăm nơi bãi Hộ mà tưởng tượng ra trò rối làng mình đã một thời vang bóng. Và đến hôm nay, nghệ nhân duy nhất còn lại của trò rối Chuộc là cụ Vương Đình Tiệu 88 tuổi, nghệ nhân làm con rối và biểu diễn rối cuối cùng của làng đã ra đi gặp các vị tiền nhân, mang theo trò Chuộc vào dĩ vãng.

Trải qua biến thiên của lịch sử, sự quên lãng của ý thức con người, nghệ nhân của rối Chuộc cuối cùng đã đi vào cõi vĩnh hằng, mang theo những giá trị đặc sắc cả về ý nghĩa lịch sử và giá trị nghệ thuật của một thời đã qua, khiến ta không khỏi nao lòng! Và, mong sao trò Chuộc sẽ dần được khôi phục./

H.M.T

(Ngày nhận bài: 11/11/2016; ngày phản biện đánh giá: 29/11/2016; ngày duyệt đăng bài: 01/01/2017).